

KEYFİYET, ÖLÇÜ VE PROBLEM AÇISINDAN TECVİD İLMİNDE MEDDE YENİ BİR BAKIŞ DENEMESİ

Mustafa ŞEN^(*)

Öz

Bu çalışmada tecvid disiplini içerisinde bir bölüm olan med ölçüleri ele alınmaktadır. Günümüzde ‘elif’ ya da ‘hareke’ ile ifade edilen bu medlerin keyfiyeti ve icrası Kur’an okuyucuları arasında farklılık arz etmektedir. Öncelikle söz konusu medlerin ilk dönemden itibaren nasıl anlaşıldığı ve bu anlayış farklılıklarının pratiğe nasıl yansıtıldığı incelenmiş, daha sonra da bir değerlendirmede bulunulmuştur. Kaynaklarda kullanılan elif ve hareke tabirinin tecvid ilminin ortaya çıkışından sonra olduğu, mutlak bir ölçüyü ifade etmediği ve okuma hızına bağlı olarak değişkenlik gösterdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Tecvid, Tilavet, Med, Kasr.

A New Point of View to the Med of Tajweed According to Condition, Measurement and Problem

Abstract

In this study, Med measurements which is a part of tajweed disciplines has been taken up. Nowadays, the condition and perform of these meds which are shown with ‘elif’ or ‘hareke’ have differences among Quran readers. First, it was pointed how these meds have been understood since the first period and how these understanding differences have reflected on practise, then an evaluation has been made. Elif and hareke expressions used in the sources appeared after the appearance of science Tajweed. They do not express an absolute measurement and vary depending on the reading speed.

Keywords: Quran, Tajweed, Reading, Med, Kasr.

^{*)} Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı,
(e-posta: mustafasen@aksaray.edu.tr)

Giriş

Kur'an'ın ümmi bir topluma indiğini, kayda geçirilmekle birlikte ezberlenmesi ve aktarılmasının da şifahi/sözlü olduğunu hesaba katarak, Kur'an dili ile o günkü halkın dili arasında harflerin fonetiği açısından fark olmadığı söylenebilir. Kur'an'ın nüzul şeklini ifade eden “بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ /...apaçık Arapça bir dille”¹ ibaresinin ve Kur'an'ın Arap lahni/nağmesi ile okunmasını öğütleyen hadisin² anlamı bu yöndedir. Nitekim Hz. Peygamber'in telaffuzuna Mekkelilerin herhangi bir tepki vermemesi de bunu desteklemektedir.

Bu çalışmada medlerin ilk dönemden itibaren nasıl anlaşıldığı ve bu anlayış farklılıklarının pratiğe nasıl yansıdığı ele alınacak ve konu, Arapça, Osmanlıca ve Türkçe kaynaklar çerçevesinde incelenecektir. Burada amaç tecvid disiplini içerisinde mutalaa edilen med harfleri ve çeşitleriyle ilgili tafsilatlı bilgi vermek değil; günümüzde uygulama açısından bir problem olarak görülen med ölçülerini irdelemektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de telaffuzu kolaylaştırmak ve güzelleştirmek adına uzatmanın yanı sıra ğunne,³ kalb⁴ ve idğam⁵ gibi uygulamalar mevcuttur. Kur'an okuma kaideleri diyebileceğimiz bütün bu uygulamaların ortak adı tecviddir. Sözlükte bir şeyi güzel yapmak⁶ tamamlamak, eksikliği gidermek⁷ anlamlarında olan tecvid, istilahta harflerin hakkını ve müstehakkını vermek olarak tarif edilmiştir.⁸ İbn Baziş (ö. 540/1145) tecvidi; harflerin mahrec ve sıfatlarını tam yapmak diye tanımlar.⁹ Harflerin hakkı, lazımi sıfatlar; müstehakkı ise arızı sıfatlardır.¹⁰ Araştırmamızın konusunu teşkil eden medler de arızı sıfatlara dâhildir.¹¹

- 1) *Şuarâ* 26/195; Ayrıca bkz. Yusuf 12/2; *Ra'd* 13/37; *Nahl* 1 ve 103; *Tâhâ* 20/113; *Zümer* 39/28.
- 2) Beyhakî, Ahmed. B. Huseyin Ebu Bekr, “*Şuabu'l-İman*”, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003, C.I, s.429; Süyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celalüddin, *Câmiu's-Sağîr*, C.1, s.43. el-Bânî bu hadisin zayıf olduğunu söyler. bkz. el-Bânî, Nâsirüddin, *Sahîhu ve Daifü Camii's-Sağîr*, C.1, nr.2992.
- 3) Harfin telaffuzu esnasında genizden gelen ses.
- 4) Bir harfi diğer bir harfe çevirmek
- 5) Sakin bir harfi kendisinden sonra gelen harfe katma, şeddeli okuma.
- 6) Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, Thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Semerrâî, Mektebetü'l-Hilal, C.VI, s.169; Cevherî, Ebu Nasr İsmail, *Sihahü Tacî'l-Lügati ve Sihahü'l-Arabîyyeti*, Thk. Ahmed Abdulğafur Attar, Daru'l-İlm, Beyrut, 1987, s. 63.
- 7) İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemalü'd-Dîn Muhammed b Mukrim, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1992, “cvd” md., C.II, s.462.
- 8) İbnü'l -Cezerî, Şemstüddin Ebu'l-Hayr, *et-Temhîd fî İlmî't-Tecvîd*, Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetü'l-Mearif, I. Baskı, Riyad, 1985, C.I, s.47.
- 9) İbn Bâziş, Ebu Cafer Ahmed b.Ali, *el-İknâ' fi'l-Kiraâti's-Seb'*, Thk. Abdulmecid Kaddâd, Daru'l-Fikr, Dimeşk, C.I, s.275.
- 10) Ahmed Halid Şükrî ve Arkadaşları, *el-Münîr fî Ahkami't-Tecvîd*, Cem'iyetü'l-Muhafezati ale'l-Kur'ani'l-Kerim, Amman, 2003, s.9; Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İfav Yayınları: İstanbul, 2008, s.164.
- 11) Lazımî sıfatlar: Harflerde her zaman var olan sıfatlardır. Arızı sıfatlar ise: Bazı durumlarda harfe bitişen ve bazı durumlarda da harften ayrılan sıfatlardır.

Başlangıçta tamamen şifahi bir yolla gelen Arap dili kuralları Halil b. Ahmed'in (ö.175/791) "*Kitabu'l-Ayn*" ve talebesi Sibeveyh'in (ö.180/796) "*el-Kitab*" ı ile birlikte satırlara dökülmüştür. Bu kitaplarda işlenen harflerin mahrecleri, sıfatları ve idğam gibi konular aynı zamanda tecvid ilminin de konusunu oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle başlangıçta tecvidin büyük bir kısmı dil bilgisi kitaplarında ele alınmaktadır. Bununla birlikte kıraat ve ulumu'l-Kur'an kitaplarında da tecvid konuları yer almaktadır. Muhammed b. Halef el-Merzeban (ö.309/921)'ın "*el-Hâvî fî Ulûmi'l-Kur'an*" ı ile Ali el-Hufî (ö.430/1038)'nin *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an* ı bunlar arasında sayılabilir.¹²

Tecvidin müstakil bir ilim haline gelmesi dördüncü asra tekabül etmektedir. Hâkânî'nin (ö. 325/937) Elli bir beyitten oluşan "*el-Kasîdetü'l-Hâkâniyye*" adlı eseri müstakil ilk tecvid kitabı olarak kabul edilir. Hâkânî bu eserinde tecvid kelimesi yerine "حسن"/husn" kelimesini kullanmaktadır. Tecvidi lügat manasında ilk kullanan İbn Mücahid (ö. 324/936);¹³ istilahi olarak ise önce Dâni (ö. 444/1053),¹⁴ sonra da İbnu'l-Cezerî (ö. 833/ 1429) olmuştur.¹⁵

Med bahsini içeren ilk dönem kitaplar arasında Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045)'in "*er-Riâye li-Tecvidi'l-Kırâ'e*" adlı eseri, Ebu Amr ed-Dânî (ö. 444/1053)'nin "*et-Tahdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*" adlı eseri, İbnü'l-Bâziş (ö. 540/1145) *Kitabu'l-İknâ' fî'l-Kıraâti's-Seb'a* adlı eseri, İbnu'l-Cezerî (ö. 833/ 1429) "*et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd*" ve "*Mukaddimetü'l-Cezerî*" adlı eserleri sayılabilir.

Osmanlı döneminde yazılan ve çoğu Osmanlıca olan kitaplar arasında, Abdurrahman Karabaşî (ö. 904/1498)'nin "*Karabaş Tecvidi*", Ahmed b. Muhammed el-Mağnisî (ö. 1000/1591)'nin, "*Terceme-i Cezerî*"si, Saçaklızâde el-Mar'âşî (ö. 1145/ 1732)'nin "*Cühdü'l-Mukill*"i ve Eskicizâde (ö.1243/ 1827)'nin "*Terceme-i Dürr-i Yetîm*"i sayılabilir.

I. Med Kelimesinin Sözlük ve İstilah Manası

Med sözlükte artırmak, uzatmak, desteklemek anlamlarına gelir. "مد النهر /nehrin suyu çoğaldı, arttı" anlamındadır.¹⁶ Buna " بمددکم ربکم / Rabbiniz sizi destekledi"¹⁷ ayetini şahid olarak getirenler de vardır. İstilahta ise "med" ve "lin" harfi sebebiyle harfin

12) Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Turgut, *Tefsir usulü ve kaynakları*, İfav Yayınları: İstanbul, 1991.

13) Dâni, Ebu Amr, Osman b.Said, *et-Tahdîd fî'l-İtkân ve't-Tecvîd*, Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed, Mektebetü Dari'l-Enbar, Bağdat, 1988, s. 68.

14) Dâni, *et-Tahdîd*, s. 70.

15) İbnu'l-Cezerî, Şemsüddin Muhammed, *et-Temhîd, fî 'İlmi't-Tecvîd*, Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1405/1985, s. 40.

16) Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, VIII,16; Ebu Bekr er-Râzî, Zeynüddin Abdullah, *Muhtaru's-Sihâh*, Thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, C.I, s.292; İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemalü'd-Dîn Muhammed b Mukrim, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1992, "mdd" md., C.III, s.396; Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebu Tahîr Muhammed b. Yakub, *Besâiru Zevit-Temyîz fî Letâifi Kitabi'l-Azîz*, Thk. Muhammed Ali en-Neccar, Lecnetü İhyai't-Türasi'l-İslamiyyi, Kahire, 1992, C.IV, s.488.

17) *Al-i İmran* 3/ 125.

sesinde yapılan uzatmadır.¹⁸ Meddin aslı tabii meddir o da med harfinin ortaya çıkması için yapılan uzatmadır.¹⁹ Bu meddi ifade etmek için tabii, zati, asli ve kasr tabirleri kullanılmıştır.²⁰ Hapsetmek, anlamına gelen kasr tabiri meddi tabiinin fazladan uzatılmaması demektir.²¹ Çünkü burada med harfinin ortaya çıkabilmesi için hareke yerine geçen tabii bir uzatmaya ihtiyaç vardır.

Meddi, mahreci işba'²² için harfin sesinin uzatılması olarak tanımlayanlara²³ karşı, Taşköprüzâde (ö. 968/1561) harfin sesinin zamanını uzatmak olarak ifade eder.²⁴ Lafzen birbirine yakın olan bu tariflerin delaleti aynıdır.²⁵ Kıraat âlimleri arasında genellikle bu tabir kullanılmakla birlikte günümüzde özellikle ülkemizde meddi mutlak olarak uzatmak; kasr ise hiç uzatmamak anlamında kullanılmaktadır.²⁶

Her harfin belirli bir uzunluk süresi vardır. En kısa olanı şiddet harfleri²⁷, orta derecede olanı rihvet harfleri²⁸, en uzun olanı ise med harfleridir.²⁹ Şimdi bu med harflerinin uzunluk ölçüleri üzerinde durulacaktır. Bunun için konu ilk dönemlerden itibaren ele alınacak, günümüzdeki anlayış ve pratik neticeleri üzerinde değerlendirme yapılacaktır.

II. Meddin Yapılış Gereçesi

Meddin asıl dayanağı Buhârî'nin (ö.256/869) “Bâbü meddi'l-kıraati” başlığı altında Katâde kanalıyla Enes b. Mâlik'ten (ö.90/709) aktardığı rivayettir. Enes, “Resûlullah'ın kıraati medli idi” dedikten sonra besmeleyi örnek olarak zikretmiş ve Hz. Peygamber'in

18) Ebu Şâme, Abdurrahman b. İsmail, *İbrâzu'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Kahire, 1891; İbnu'l-İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-Aşr*, Thk. Ali Muhammed ed-Dabbâ', el-Matbaatü't-Ticariyyeti'l-Kübrâ, C.I, s.313; Ahmed Şükrî, *Münîr*, s. 113; Ğânim Kaddûrî Hamed, *el-Müeyesser fî İlmî't-Tecvîd*, Merkezü'd-Dirasâti ve'l-Ma'lûmati'l-Kur'aniyye, Cidde, 2009, s.113.

19) Dimyâtî, Ahmet b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-Beşer fi'l-Kirâati'l-Erbeate Aşere*, Thk. Enes Mihrah, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, s. 53.

20) Doğru bir tabiata sahip olan kişinin belirlenen ölçüyü az ya da fazla yapmamasından dolayı tabii med; ancak kendisinden önceki sesin uzaması neticesinde ortaya çıkabildiğinden dolayı zati med; ferî/ziyade meddin aslı olduğu için de asli med denmiştir. bkz. el-Husarî, Mahmûd Halîl, *Ahkâm-u Kirâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-Mekkîyye, 1999, s. 211; Abdülfettah Acemî, *Hidayetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l-Bârî*, Suud, 1981, s. 269.

21) Ebu Şâme, *İbrâz*, C.I, s.121; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, C.I, s.316.

22) Tam yapma, hakkını verme.

23) Ğânim, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye İnde Ulemâi't-Tecvîd*, Dâru Ammâr, Amman, 2003, s.439.

24) Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Şerhu'l-Cezerî*, Asitane Yayınları: İstanbul, s. 60.

25) Ğânim, *ed-Dirâsât*, s.440.

26) Celalettin Kılıç, *Tecvîd İlmî*, Kalkan Matbaacılık, Ankara, 2012, s.88-89; İsmail Karaçam, *Kur'an'ı Kerim'in Fazîletleri ve Okuma Kaideleri*, İfav Yayınları, İstanbul, 2008, s. 247.

27) Şiddet harfleri şunlardır: أَجْزُ قَطُّ بَكْتُ

28) Rihvet harfleri ise şunlardır: ح ث خ ذ ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ل و ه ي

29) Sibeveyh, Amr b. Osman, *el-Kitab*, Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1988, C.II, s.252,315; Ğânim Kaddûrî Hamed, *el-Müeyesser fî ilmî't-Tecvîd*, s.113

“bismillâh”ı, “er-rahmân”ı ve “er-rahîm”i uzattığını söylemiştir.³⁰ Neseî yine Katâde kanalıyla “كَانَ يَمُدُّ صَوْتَهُ مَدًّا / sesini uzatırdı” ifadesini rivayet eder.³¹ Mekki b. Ebi Talib buradaki sesi uzatma tabirinden, ziyade medde; masdar ile te’kidinin de işba’a işaret ettiği yorumunu yapar.³²

Abdullah b Mesud bir adama *إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ* (Tebe 9/60) ayetini okuttu o da uzatmalara dikkat etmedi. “Rasûlullah bana böyle okutmadı” dedi ve uzatmalara dikkat çekerek okudu.³³ İbnu’l-Cezerî’nin de kabul ettiği gibi bu hadis meddin yapılması konusunda hucet³⁴ olmakla birlikte buradaki ziyadeliliğin miktarıyla ilgili herhangi bir bilgi içermemektedir. Bazıları da “وَرَتَّلَ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا / Kur’an’ı tane tane / ağır ağır / düşüne düşüne oku!”³⁵ ayetindeki tertilin yavaş yavaş okumayı ifade ettiği, bunun da medli okuma anlamına geldiği görüşündedirler.³⁶

Medlerden ilk olarak bahsedenler Halil b. Ahmed³⁷, talebesi Sibeveyh³⁸ ve Müberred (ö.285/898)³⁹ gibi dilciler olmuştur. Ancak onlar sadece med harflerinden söz etmişlerdir. Medlerin taksime tabi tutulması ilk olarak kıraat kitaplarıyla başlamıştır.

Med harfinden kaynaklanan ziyade uzatmalar dışındaki medlerin Arap dilinde olup olmadığı ihtilafıdır. Medler sadece Kur’an’da olur diyenler olduğu gibi Arapların sözünde de mevcuttur diyenler vardır.⁴⁰ Mekkî (ö. 437/1045), Arapçada ziyade meddin pratikte olmadığı, rivayetlerden dolayı sadece Kur’an’da olduğu görüşünü savunurken;⁴¹ İbn Cinnî (ö. 392/1002) ise Arap dilinde de olduğunu söyler.⁴² Günümüzde Kur’an tilaveti dışında tecvidin diğer meseleleri gibi medler de pek icra edilmemektedir.

30) Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Fezailü'l-Î-Kur’ân Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982, s.29.

31) Nesâî, Ebû Abdirrahman, Ahmed b. Şuayb, *Sünen*, Meddi’s-Savti bi’l-Kırâeti 82, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

32) Mekkî b. Ebi Tâlib, Ebu Muhammed, *ef-Keşf an Vücûhi'l-Kirâeti's-Seb'*, Thk. Muhyiddin Ramazan, *Müessesetü'r-Risale*, Beyrut 1981, C.I, s.57.

33) İbnu’l-Cezerî en-Neşr, C.I, s.136; Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr (911/1505), *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Te'vil bi'l-Me'sûr*, C.III, s.250.

34) İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, C.I, s.316.

35) *Müzzemmil* 74/4.

36) bkz. Acemî, *Hidayetü'l-Kârî*, s. 266.

37) Halil b. Ahmed, el-Ferâhîdî, *el-Cümel fi'n-Nahvi*, Thk. Fahrüddin Kabâve, 1995, s.157.

38) Sibeveyh, *Kitâb*, s. 17.

39) el-Müberred, Muhammed b. Yezid, *el-Muktedab*, Muhammed Abdulhâlık Azîme, *Âlemü'l-Kütüb*, Beyrut, s. 38.

40) Ğânim, *ed-Dirâsât*, s.447.

41) Mekkî, *el-Keşf*, C.I, s.68.

42) İbn Cinnî, Ebu’l-Feth Osman, *Sırru Sinâati'l-Îrâb*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, C.I, s.20.

On çeşit medden bahsedilir.⁴³ Ancak burada konu medlerin ölçüleriyle sınırlı olduğu için ayrıntıya girmeye gerek yoktur. Yukarıda geçtiği üzere tabii med, med harfinin kaybolmaması için yapılan zorunlu/tabii (doğal) bir uzatmadır. Asli med üzerine yapılan ziyade meddin⁴⁴ hikmeti/sebebi de tecvid kitaplarında şöyle açıklanır: Med harfi zayıf ve hafiftir, hemze ise zor ve ağırdır. Bu yüzden kuvvetli harfe komşu olmasından dolayı zayıf harfi desteklemek, cehr ve şiddet sıfatını haiz olan hemzeyi iyi telaffuz etmek için med artırılır.⁴⁵ Ayrıca süratli okuyuşta hemze ile beraber okunurken med harfini düşmekten korumak için med yapılması kanaatinde olanlar da vardır.⁴⁶ Arapçada iki sakın yan yana gelmez. Sakinden sonra hemze ağır olur; çünkü mahreci uzaktır, tekellüf olur. Harfi med uzatılınca hareke yerine geçer, dolayısıyla harekeli bir harften sonra okunmuş gibi olur.⁴⁷ Dâni'ye göre; “Eğer med harfinden sonra hemze veya idğamlı ya da idğamsız sukun gelirse zayıf olan hemzeyi ortaya çıkarmak ve iki sakini birbirinden ayırmak için ziyade med yapılır.”⁴⁸ Mekkî ise benzer bir şekilde zayıf olanın med harfi olduğu ve onu korumak için med yapıldığı,⁴⁹ Arap dilinde sakinin harekeli bir harften sonra okunabileceği, dolayısıyla da med harfinden sonra gelmişse hareke yerine geçebilecek bir uzatmanın olması gerektiği görüşündedir.⁵⁰

Modern dilcilerden İbrahim Enis de yukarıdaki görüşü destekler.⁵¹ Ğanim Kaddurî de benzer ifadeleri kullandıktan sonra Sibeveyh'in “Med harfi idğamda harekeli harf gibidir.” sözünün anlamının da bu yönde olduğunu söyler.⁵²

“Hırzû'l-Emani”nin şarihi Ebu Şâme (ö.665/1267),

إِذَا أَلِفٌ أَوْ يَأُوهَا بَعْدَ كَسْرَةٍ ... أَوْ الْوَاوُ عَنْ صَمِّ لَقِي الْهَمْزَ طَوَّلًا⁵³

beytindeki تَوَّلًا/tuvvilâ kelimesinin ziyade med ve gerekçesinin de sükûndan sonra gelen hemzenin hazfedilmeden ve hakkı tam verilerek okunabilmesi olarak yorumlamıştır.⁵⁴

43) Bağdâdî, Ali b. Osman b. Muhammed, *Sirâcü'l-Kârii'l-Mübtedî ve Tezkâru'l-Mukrii'l-Müntehî*, Thk. Ali ed-Dabbâ', 1954, s. 48.

44) Ziyade medde aynı zamanda “medd-i mezid”, medd-i medid” ve fer'i med de denir. bkz. Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 256.

45) Husari, *Ahkam-ü Kiraati'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 215; bkz. Acemî, *Hidayetü'l-Kârî*, s. 283.

46) Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreyşî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi 'İlmi't-Tecvid*, Mektebeü's-Safâ, Nşr. Tahâ Abdurraûf Sa'd, I. Baskı, 1999, s. 133; Ğanim, *ed-Dirâsât*, s. 442-443; Sehâvî, Ali b. Muhammed Alemüddin, *Cemâliü'l-Kurrâ ve Kemâliü'l-İkrâ*, Thk. Murad Atiyye, Muhsin Harabe, Daru'l-Me'mun, Beyrut, 1997, s. 188.

47) İbn Hâleveyh, Hüseyin b. Ahmed, *el-Hucetü Fi'l-Kiraati's-Seb'*, Thk. Abdülâl Salim Mükrim, Daru's-Şurûk, Beyrut 1401, s.182; Abdolvâhid el-Mâlikî, *ed-Dirru'n-Nesir ve'l-Azbü'n-Nemûr, Şerhu Kitabi't-Teyisir*, Daru'l Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, s. 324.

48) Dâni, *et-Tahdid*, s. 24.

49) Mekkî *el-Kesf*, C.I, s.46.

50) Mekkî, *el-Kesf*, C.I, s.60.

51) Enis, *el-Esvâtü'l-Lügaviye*, s. 159,160. bkz. Ğanim, *ed-Dirâsât*, s. 446-447.

52) Ğanim, *ed-Dirâsât*, s. 445.

53) “ Elif, kesreden sonra gelen yâ ve zammeden sonra gelen vav hemzeyle yan yana gelirse uzatılır.”

54) Ebu Şâme, *İbraz*, s. 113.

Neticede meddi tabiye ek olarak yapılan uzatmanın gerekliliği hadisten ve nahiv kitaplarından istihrac edilebilmektedir. Med harfinden sonra gelen hemze ya da sakın harf bir telaffuz problemi oluşturmaktadır. Ses az da olsa uzatıldığında bu problem halledilmiş olacağına göre söz konusu hikmet fazla uzatma gerekçesi olmasa gerektir. Diğer bir deyişle nahvî sebepler ziyade meddin üzerinde bir uzatmanın varlığını ispat etmemektedir.

III. Uygulamadaki Farklılıklar ve Sebepleri

Meddin uygulanışında, gerek literatürdeki muhtelif bilgilerden ve gerekse “fem-i muhsin” dediğimiz ehil Kur’an öğreticilerinin zaman içerisindeki değişimlerinden dolayı birtakım farklılıklar oluşmuştur.

1. Literatürdeki Yorum Farkı

Ziyade meddin miktarı ve ne ile ifade edildiği kıraat imamlarından itibaren ihtilaf konusu olmuştur. Söz konusu meddin miktarını belirtmek için ilk kullanılan ıstılahlar “med” kelimesinin yanı sıra “kasr”, “te vessut/vasat”, “tûl”, “işbâ” ve “temkin”dir.⁵⁵ Buradaki “temkin” ziyade med; “işbâ” da meddi tam yapmak anlamındadır.⁵⁶

Ziyade medden ilk bahseden İbn Cinnî (ö. 392/1002)’dir. Med harflerinden sonra hemze ya da idğamlı bir harf gelirse fazladan uzatma/tul olur der.⁵⁷ Mekkî de İbn Cinnî’nin sözlerini aynen tekrarlamıştır.⁵⁸ Dâni medleri tabii ve mütekellef diye ikiye ayırır. Tabii meddi kıraat imamları gibi o da ziyade medden yoksun anlamında “kasr” diye ifade eder ve müddetinin med harfi elifse bir $\frac{1}{2}$ elif, vâv ise bir $\frac{1}{3}$ vâv ve yâ ise bir $\frac{1}{4}$ yâ⁵⁹ miktarında olduğunu söyler. Mütekellef diye isimlendirdiği ziyade meddin müddetinin, tabii meddin müddetinin iki katı olduğunu söyler ve bunun med harfi cinsinden yani iki elif, iki yâ ve iki vâv olarak ifade eder.⁶⁰ Alemüddin es-Sehâvî (ö. 643/1245) de Dâni’nin söylediklerini aynen tekrarlar.⁶¹ Dâni meddin ziyade edilmesinden bahsederken örneğin en çok uzatanın Verş (ö.197/812) ve Hamza (ö.156/773), onun az altında/ondan sonra Âsım (ö. 127/745), az altında/ondan sonra İbn Âmir (ö.118/736) ve Kisâi (ö.189/805), az altında/ondan sonra Kâlûn (ö.220/835) ve Dûrî (ö.248/862) şeklinde açıklama yapar.⁶² Ancak, Dâni burada-

55) Ebu Bekr b. Mücahid, *Kitabü’s-Seb’a fi’l-Kırâât*, Thk. Şevki Dayf, Daru’l-Meârif, Mısır, 1400, s.134-137; Dâni, *et-Teysir*, s. 30,31,178; Serkistî, Ebu Tahir İsmail, *el-Unvan fi’l Kırââtü’s-Seb’a*, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut, 1405, C.I, s.43; el-Ezherî, Muhammed b. Ahmed, Ebu Mansur, *Meâni’l-Kırâât*, Merkezü’l-Buhûs, Suud, 1991, C.I, s.469; İbn Bâziş, *el-İknâ*, C.I, s.234.

56) Ğânim, *ed-Dirâsât*, s. 441.

57) İbn Cinnî, *Sırru Sınâati’l-İ’râb*, C.I, s.19-20.

58) Mekkî b. Ebi Talib, *er-Ri’âye li-Tecvîdi’l-Kırâ’e*, Daru’l-Kütübü’l-Arabiyye, Dımaşk 1393/ 1973, s.314.

59) Fethalı ve medli ince harflerin “a/â” ile latinize edilmesi kalın harflerle karışmasına ve zihinlerde uzatılınca kalınlaşacağı düşüncesine sebep olabileceği için Arap harflerini latinize etmede yeni kriterler belirlenmesinde fayda mülâhaza ediyoruz.

60) Dâni, *et-Teysir*, s. 30.

61) Alemüddin Sehâvî, *Cemâli’l-Kurrâ*, s. 648-649.

62) Dâni, *et-Teysir*, s. 30; Abdulvâhid el-Mâlikî, *ed-Dürü’n-Nesîr*, s. 313; İbn Bâziş, *el-İknâ*, C.I, s.230.

ki med farklarının keyfiyetiyle ilgili söz konusu medlerin birbirine yakın olduğu ve ifrat yapılmaması gerektiği dışında bir şey söylemez.

Şâtûbî (ö.590/1194) “med”, “tûl”, “işbâ” tabirlerini kullanır.⁶³ Ebu Şâme (ö.665/1267) “Şâtûbiyye/Hırzu’l-Emani”nin şerhi olan “İbrazû’l-Meanî” adlı eserinde Verş’in üç vechinden bahseder: “kasr, meddü’l-mütevassıt ve meddü’t-tavil.”⁶⁴ Ebu Şâme “tûl” ile “müşbe” lafızlarını aynı anlamda kullanmaktadır⁶⁵ ki “Hırz’ü-l Emani”deki *والطول فضلا* ifadesini de işba’ olarak yorumlamaktadır.⁶⁶ Söz konusu eserin bir diğer şârihi Bağdadî (ö.801/1399) de medleri tûlâ (Verş, Hamza); vüstâ (Kâlûn, Dûrî, İbn Âmir, Kisai, Âsim); kasr (İbn Kesir (ö. 120/738), Sûsî (ö.261/874)) diye yorumladığını belirtir.⁶⁷ Bu malumat-tan da anlaşıldığı üzere İbnu’l-Cezerî öncesi dönem de (VIII. asra kadar) kariler arasındaki ziyade med farklılıklarını ifade için elif ya da hareke tabiri kullanılmamıştır. Diğer bir ifadeyle “دونه/altında” kelimesinin keyfiyeti belirtilmemiştir. Bununla birlikte bu med mertebeleri arasında çok az fark olduğu ifade edilmiştir.⁶⁸

Tespit edebildiğimiz kadarıyla med ölçüsü olarak elifi ilk kullanan Dâni’dir. Yalnız onun kullanım tarzı fer’î/ziyade medlerde med harfi elifse iki elif, ye ise iki ye ve vâv ise iki vâv şeklindedir.⁶⁹ Med ölçüsü olarak üç harekeyi uzatmak için elifi ilk olarak kullanan İbnu’l-Cezerî’nin de sıkça bahsettiği Ebu’l-Kasım el-Huzeli’dir (ö.465/1073)⁷⁰ İbnu’l-Cezerî ile birlikte elif tabiri yaygınlık kazanmış, şarih ve mütercimleri de artık bu tabiri kullanır olmuşlardır.

İbnu’l-Cezerî yedi mertebeden bahseder. Bu mertebelerdeki med ölçülerini ifade etmek için “elif” tabirini kullanır.⁷¹ İlki “Tabii Med”, yani “Kasr”dır. İkincisi kasrın üzerine çok az ilave ile yapıldığını ve bunun ölçüsünün de iki elif ya da bir buçuk elif olduğunu söyler. Çoğunluk tarafından “Tevessut” diye nitelenen üçüncü mertebe üç, iki buçuk ya da iki elif olarak takdir edilmiştir. Buna “tûlâ” diyenler de olmuştur.⁷² Dördüncü mertebe biraz ziyadesiyle dört, üç buçuk ya da üç; beşinci mertebe beş, dört buçuk veya dört; altıncı mertebe de beş elif olarak takdir edilmiştir.⁷³ İbnu’l-Cezerî yedinci mertebenin altı elife tekabül ettiğini ve ifrat olup ehli edanın icmasına uymadığını⁷⁴ bildirdikten sonra beşinci mertebeden sonrasını okuyanın olmadığını söyler.⁷⁵

63) Şâtûbî, el-Kasım Ebû Muhammed, *Hırzû’l-Emânî ve Vechû’t-Tehânî*, s.14,15, Muhammed Temim Ze’bî, Mektebetü Dâru’l-Hedyi, 2005.

64) Ebu Şâme, *İbrâz*, C.I, s.116.

65) Ebu Şâme, *İbrâz*, C.I, s.121.

66) Ebu Şâme, *İbrâz*, C.I, s.122.

67) Bağdadî, *Sirâc*, s. 50-51.

68) Abdulvâhid el-Mâlikî, *ed-Dürü’n-Nesîr*, s. 315.

69) Dâni, *et-Tahdîd*, s.100.

70) Ebu’l-Kasım el-Huzelî, Yusuf b. Ali, *el-Kâmil fi’l-Kırâti’l-Ayr*, s. 421, 2010.

71) İbnu’l-Cezerî, *en-Nesr*, C.I, s.317.

72) İbnu’l-Cezerî, *en-Nesr*, C.I, s.323.

73) İbnu’l-Cezerî, *en-Nesr*, C.I, s.326.

74) İbnu’l-Cezerî, *en-Nesr*, C.I, s.320.

75) İbnu’l-Cezerî, *en-Nesr*, C.I, s.326.

İbnu'l-Cezerî bu nakillerden sonra söz konusu mertebelerdeki elif takdirleri üzerindeki ihtilafın tamamen lafzi olduğunu, bir elif veya yarım elif takdir edilmesinin aynı şey olduğunu belirtir. Ona göre; “*Takdir edilen elif açık olmamakla birlikte med üzerine yapılan ziyadeliiktir. Keyfiyeti anlatılarak bilinmekle birlikte hakikati müşafefe ile kavranabilir*”.⁷⁶ İbnu'l-Cezerî'nin birinci eliften kastının iki hareke, yani meddi tabii miktarınca; ondan sonraki her bir eliften kastının ise bir hareke olduğu görüşünde olanlar da vardır.⁷⁷

Ayrıca Ebu Yahya Zekeriyya el-Ensari (ö.926/1520), mukaddime şerhinde munfasılı iki elif, muttasılı Âsım'a göre iki buçuk, Verş ve Hamza'ya göre üç elif olarak yorumlar.⁷⁸ Halid el-Ezheri de (ö.905) “*Muttasılı İbn Kesir, Ebu Amr ve Kâlûn bir buçuk elif; İbn Âmir ve Kisai iki elif; Âsım üç elif; Verş ve Hamza üç elif uzatur*.” dedikten sonra bunların sınırları belirlenemeyecek derecede bir birlerine yakın olduğunu söyler.⁷⁹

Med harflerinin aslının kendilerinden önceki hareke olarak düşünüldüğü için fetha bir elif (ل), kesre bir yâ (ي) ve zamme bir vâv (و) miktarınca uzatılacağı söylenmiştir. Diğer bir ifadeyle ilk kullanımda elif ya da hareke tabiri yerine harekeye uygun med harfi uzatma tabiri olarak kullanılmıştır. Vâv (و) ve yâ (ي) “lîn” harfi olduklarında sukun alırlar, ayrıca elif sadece fethadan sonra gelirken vâv ve yâ “lîn” harfi olduğunda fethadan sonra da gelebilirler. Vâv (و) ve yâ (ي) nin hareke alıp elifin hareke almamasından dolayı medlerde aslolanın elif olduğu belirtilmiş ve zamanla med harflerinin üçünün yerine elif kullanılmıştır.⁸⁰ Med harflerinde asıl olan ve mahreci en geniş olan eliftir ki bu yüzden kıraat imamları med ölçüsü olarak vâv (و) ve yâ (ي) nin yerine elifi kullanmışlardır.⁸¹ Ancak pratikte med harflerinin ölçüsü eşit olarak kabul edilmiştir.

Buradaki elifin süresinin ne kadar olduğu konusunda ilk dönemden itibaren çok farklı görüşler ortaya atılmıştır: “قال” kelimesinin okunuş süresi “قتل” ile aynıdır, yani harekeli bir harf okuyacak kadardır.⁸² Bir elif miktarı bir parmak kaldıracak⁸³, elif

76) İbnu'l-Cezerî, *en-Nesr*, C.I, s.327.

77) Muhammed b. Abdullah Abduh, *el-Beyanü'l-Kâfi fiRrivayeti'l-Hafs*, el-Merkezü's-Sekâfiyyü'l-İslamiyyü, 2010, s.375.

78) Ensârî, Ebu Yahya Zekeriyya, *ed-Dekâiku'l-Muhkeme fi Şerhi'l-Mukaddime (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s.77-78.

79) Halid el-Ezherî, *el-Havâşi'l-Ezheriyye fi Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s.22; Dürri yetim tercümesinde tul ve tevessutun ölçüsü elif cinsinden farklı sayılarda belirtilmiştir. bkz. Eskici Zâde, Seyyid Ali b. Hüseyin, *Terceme-i Dürri-i Yetûm (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s.15.

80) Abdolvâhid el-Mâlikî, *ed-Dürri'n-Nesir*, s. 309.

81) Ğânim, *ed-Dirâsât*, s. 441.

82) Abdolvâhid el-Mâlikî, *ed-Dürri'n-Nesir*, s. 309.

83) Karabaşı, Abdurrahman, *Karabaş Tevvîdi (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s. 15; Karaçam, “Bir parmak kaldıracak kadar zaman, bir hareke miktarıdır” diyerek bu ifadeyi yeterli bulmamaktadır. Bkz. Karaçam, Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri, s. 256. Ancak Osmanlıca yazılan Tevvîd kitaplarının çoğunda bu ifade mevcuttur. Bkz. Şaban Efendi, *Tevvîdü Şaban Efendi (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne,

diyecek⁸⁴, iki kez e' diyecek,⁸⁵ eee diyecek,⁸⁶ fasılasız üç defa harekeli elif okuyacak⁸⁷ ve tekellüfsüz ağzı açacak, parmağı açıp yumacak kadar, elif yazacak kadar bir süreçtir.⁸⁸ Bu tanımlar elifin ölçüsünü tam vermede kâfi olmadığı içindir ki hemen her müellif bu sürenin ancak müşafehe/ağzıdan yoluyla ehlerden öğrenilebileceğini belirtmektedir.

Arap âleminde med miktarı daha çok elif yerine hareke ile ifade edilir. Bu hareketin ölçüsünün de parmağı yumma ya da açma süresi kadar olduğu ifade edilmektedir.⁸⁹ Kaynak kitaplarda hareke tabirinin geçmemesi bunun tamamen yorum olduğunu gösterir.⁹⁰ Hareke harfi fethalı, zammeli ve kesralı okuyacak kadar bir süreçtir. İki hareke قا = ق ق şeklinde iki harfi harekeli okuma süresine eşit miktardadır. Muasır tecvid kitaplarında kasr iki hareke, tevassut dört hareke ve tûl altı harekeye denk düşmektedir.⁹¹

Fethanın 1/elifin yarısı, zammenin 2/vâvın yarısı ve kesrenin 3/yânin yarısı olduğu, dolayısıyla bir elifin iki harekeye eşit olduğu pek çok eserde yer almaktadır.⁹² Eymen Rüşdi'ye göre kasr iki, füveyku'l-kasr üç, tevessut dört, füveyku't-tevassut beş, işba'/tul altı harekedir.⁹³ Durum böyle olunca harekeyi esas alanlar dört hareke ifadesi iki elife, altı hareke ifadesi de üç elife tekabül etmektedir. Hâlbuki elif tabirini esas alanlar bunu beş elife kadar götürmektedir.⁹⁴ Diğer bir ifadeyle hareke ifadesi kullanıldığında meddi tabii- nin en fazla üç katı med yapılırken, elif ifadesi kullanıldığında ise beş katı med yapılmaktadır. Her ne kadar bu ifadeler izafi de olsa pratikte iki anlayış arasında med ölçülerinin bariz bir şekilde farklılığını ortaya çıkarır. Nitekim Araplardan ehil olanların kiraatlarında

İstanbul, s. 14; Muhammed Kamil, *Tecvîdi Reşadiye (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s. 40; Hafız Muhammed Nuri, *Suallî Cevaplı Tecvîd (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s.6.

84) Veliyüddin Muhammed b. Abdillâh et-Tebrizî, *Tecvîd-i Edâiyye (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s.77-78.

85) Şaban Efendi, *Tecvîdü Şaban Efendi*, s.14.

86) Birgîvî, Muhammed Ali, *Dürri Yetîm*, Âsitâne, İstanbul, s. 29.

87) Muhammed Es'ad el-Huseynî, *el-Virdül-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s. 9.

88) Debreli Hoca Abdülkerîm, *Mizânü'l-Hurûf ve Şifâül-Ebdân (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s. 29.

89) Husarî, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'ani'l-Kerim*, s.211; Acemî, *Hidayetü'l-Kârî*, s. 276;

90) Örneğin Ğânim Kaddûrî Hamed meddi muttasılın ölçülerini hareke cinsinden verirken Ebu Şâme'nin *İbrâzû'l-Meânî*'si ile İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'ini kaynak olarak vermiştir. Ancak her iki kitapta da daha önce geçtiği gibi hareke ifadesi mevcut değildir. bkz. Ğânim, *el-Müyesser*, s.115; Ebu Şâme, *İbrâz*, s.113; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 314.

91) Eymen Rüşdi Süveyd, *Atlasü't-Tecvîd*, Daru'l-Ğavsânî, Dimeşk, 2008, s. 127; Yahya b. Ali, *zahiratü'l-meddi fi'l-edail-Kur'anıyyi*, Camiatü'l-İslamiyye, Medine,2003, s.401.

92) Husari, *Ahkâmü Kiraati'l-Kur'ani'l-Kerim*, s.211;Ğânim, *Teysiru'r-Rahman*, s.209; Muhammed Nebhan b. Huseyn, *el-Müzekkira fi't-Tecvîd*, s. 28, 2006; Eymen Rüşdi Süveyd, *Atlasü't-Tecvîd*, s.126.

93) Eymen Rüşdi Süveyd, *Atlasü't-Tecvîd*, s. 128.

94) Tayyibinin şerhinde Tulen kelimesi 5 elif olarak şerhedilmiş, muhakkik de bunu on hareke olarak notlandırmıştır. Bkz. Ahmed b. Muhammed Şihabüddin, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Krâti'l-Aşr*, Thk. Enes Mehera, 2008, s. 72.

bu farkı müşahade etmek mümkündür. Yarışma ve tören gibi özel durumlarda aslı talim için olan tahkik metoduyla hatta biraz daha ifratla yapılan okuyuşları bu değerlendirmenin dışında tutuyoruz.

Netice olarak bahsi geçen tecvid ve kıraat kitapları incelendiğinde meddi ifade etmek için ilk zamanlar tul, tevassut ve kasr, daha sonra “elif” ondan sonra da “hareke” tabirlerinin kullanıldığı görülmektedir. Buradaki ifadelerin keyfiyeti/ölçüsü hakkında yukarıda da görüldüğü gibi farklı görüşler mevcuttur. “Hareke” ifadesinin kullanımı ilk dönemdeki med anlayışını yansıtmada kendisine sebkate eden “Elif” in kullanımından daha isabetli görünmekle birlikte kaynakların hemen tamamında bu meselenin okuyuş hızına bağlı olarak değişkenlik gösterdiği, izafi olduğu ve ancak müşafefe yoluyla ehlinde öğrenilebileceği belirtilmektedir.⁹⁵

2. Fem-i Muhsinlerin Farklı Oluşu

Tecvid sadece kitaplardan elde edilecek bir bilgi değildir, aynı zamanda öğreticiden/ *fem-i muhsinden* alınmalıdır. Çünkü medlerin miktarı tefhim ve terkik, imale ve işmam gibi konuların keyfiyeti ancak bu şekilde anlaşılabilir. Nitekim tecvid ilmi Hz. Peygamberden tedvin dönemine kadar şifahi olarak yani sözlü/tatbiki olarak gelmiştir. Daha sonra fem-i muhsinlerin gerek çoğunlukla Arap olmayanlardan olması gerekse zamanla telaffuzdaki değişiklikler ve buna bağlı olarak fem-i muhsinler arası farklılıklar şifahi bilginin kitabi bilgiye uyumunu zorunlu kılmıştır. Bu yüzden Dâni'nin kitabi bilginin önemini vurgulayan şu sözü çok manidardır: “*Kıraat âlimleri tecvid ve tahkiki bilme konusunda farklı derecededirler. Bazıları bu bilgiyi kıyas yaparak ve kavrayarak elde ederler ki bunlar uzmandırlar. Bazıları da bunu işiterek ve taklit ederek öğrenirler ki bunlar da kalın kafalıdırlar. Akıl ve yorumla elde edilen ilim duyarak ve rivayetle elde edilen ilimden daha etkilidir. Çünkü rivayetin nakli ve öğrenimi varken; dirayetin kaydı ve sistemi vardır.*”⁹⁶

İbnu'l-Cezerî: “*Kıraat ilminde en güzel yol femi muhsinden almaktır; fakat hatadan kurtulmak için de kitabiyata uygun olmalı*” der.⁹⁷ “*Kadim Araplar tabii selikalarıyla doğru okuyorlardı. Sonraki kariler ve acemlerin dil tabiatları yoktu, onlar tekellüfün ne olduğunu bilmiyorlardı. Şazları aldılar, dili ihlal ettiler, med ve hemzede ifrata kaçtılar*”⁹⁸ İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) bu değerlendirmesinin yanı sıra Osmanlı döneminde yazılan tecvidlerde de her fem-i muhsinin makbul olmadığı, iyi eğitim almış Kur'an öğreticilerinin çoğunun hataya düşmekten kendilerini kurtaramadıkları ifade edilmektedir.

“*İlim talibi tecvidi kâmil bir üstadın ağzından öğrenmelidir. Sadece tecvid kitaplarından öğrenmekle çok kez mahrecleri tam çıkaramaz. Sahabe zamanından bu ana kadar*

95) Gânim, *Teysiru'r-Rahman*, s. 209; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, C.I, s.327; Debrelî, *Mizan*, s. 29.

96) Dâni, *et-Tahdîd*, s.69.

97) İbnu'l-Cezerî, *et-Temhîd*, s. 61.

98) İbn Kuteybe, *Te'vil-ü Müşkili'l-Kur'an*, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut,1981, C.I, s.42.

silsile uzadı, şeyhlerin çoğunun edasına tahrifler arız oldu. Zamanımızda rivayeti dirayete uygun şeyhlerin ağzından alıp mahrecleri sıfatları ince hatalardan arındıranlar az kaldı. Üzerimize vaciptir ki, zamanımız şeyhlerinin edalarına bilküllüye itimat etmeyiz. Güvenilir ulemanın yazdıkları tecvid kitaplarından edamızı hıfz ve zabt için ve gelecekle-ri irşad için koydukları kurallara bakıp şeyhlerimizden işittiklerimizi onlara kıyas ve arz ederiz. Eğer hocalarımızdan aldıklarımız onlara uyuyorsa haktır, uymuyorsa hak olan kitaplardır, yazılanlardır. Kitabın mefhumunu kendi edasına uydurmak batıldır, mevzudur, büyük hatadır, Allah'a sığınırız.”⁹⁹

Mağnisî yukarıdaki sözlerine devamla “*Tecvidi öğrenmede edayı şeyhin ağzından almak en iyisidir, mahirlik artar.*” dedikten sonra İmam Ebu Muhammed Mekki'nin şu sözünü nakleder: “*Kur'an okuyucuların tecvidi bilmede bazıları bazısından efdaldır. Zira Bazısı hem şeyhin ağzından almış ve hem kaidesini bilmesi sebebiyle edanın doğrusunu eğrisinden seçer, çıkarır. Üstadı kâmil ancak budur. Bazıları da ancak üstadın ağzından taklid ile öğrenmiş bunun edası oldukça zayıftır. Tez gider ve tez bozulur. Zira temel üzerine bina etmedi ve kaidesiyle öğrenmedi.*”¹⁰⁰

Fem-i muhsinlerin literatüre vakıf olsalar da aynı tür medleri aynı ölçüde uzatmadıklarını görmek mümkündür. Nitekim aşağı yukarı aynı hızda okuyan bazı Kâbe imamlarının med ölçülerinin bariz bir şekilde farklılık arz ettiği kolaylıkla fark edilebilmektedir.

Yahya b. Ali; Son dönemin meşhur kâfîlerinden Husarî, Abdüssamed, Mişâvi ve huzeffi'nin Âsım kıratına göre Hud Suresinin meddi arızlarını okuyuşlarını elektronik cihazla ölçmüştür. Bu ölçüm sonucunda vardığı sonuç karilerin her birinin uzatma süresi farklı olmakla birlikte muttasıl ile biten medd-i arızda ortalama 2.573 saniye; hemzesiz biten medd-i arızda da ortalama 2.506 saniye saniye olarak tespit edilmiştir.¹⁰¹ Bu kıraat tertil üzeredir¹⁰²

Meddi arızın miktarı dört kariye göre farklılık arzeder.¹⁰³ Bu durum fem-i muhsinlerin birbirinden farklı olduklarından dolayı meseleyi sadece şifahi geleneğe bağlamanın pek isabetli olmadığını ortaya koymaktadır.

Fem-i Muhsinlerin, tarih içerisinde ve günümüzde Arap âlemi ile ülkemizde hatta her iki gurubun kendi içlerinde değişiklik arz etmesi Kur'an eğitiminde yalnızca şifahi metoda itimadın pek isabetli olmadığı olgusunu vurgulamaktadır. Özellikle son yüzyıllarda Arap olmayan karilerin çoğunluğunun sadece söz konusu bu şifahi geleneği benimsemelerinde Arapça kaynaklara hâkimiyetlerindeki yetersizliklerinin etkisi küçümsemeyecek derecededir.

99) Ahmed. b. Muhammed el-Mağnisî, *Tercüme-i İbnu'l-Cezerî (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul, s. 145.

100) Mağnisî, *Tercüme-i Cezerî*, s. 146.

101) Yahya b. Ali, *Zâhiratü'l-Meddi fi'l-Edâi'l-Kur'anıyyi*, Camiatü'l-İslamiyye, Medine, 2003, s. 454.

102) Yahya b. Ali, *Zâhiratü'l-Meddi*, s. 413.

Hulasa çeşitli bölgelerden ve milletlerden olan fem-i muhsinlerin bilgi ve eda bakımından aynı seviyede olamayacağı aşikârdır. Aynı beldede yaşayan ve aynı hocadan ders alanlar arasında bile bu farklılıklar müşahade edilebilmektedir. Hem şifahi geleneğin hem de literatürün aynı derecede dikkate alınması gerekirken tarihi süreç içerisinde ibnenin çoğunlukla şifahi geleneği işaret ediyor olması meddin tatbikatındaki farklılıkları artırmıştır.

3. Ziyade Meddin Tenkidi

Ziyade meddin ölçüsünde ihtilaflar olduğu gibi mütevatirliği konusunda da farklı düşünceler mevcuttur. İbnu'l-Cezerî meddi, Kur'an'ın mütevatir olmayan eda özelliklerinden olduğunu iddia eden İbn Hacıb'in (ö.630/1233) görüşlerini değerlendirmesinin sonunda şöyle der:

“Eğer denilse ki, biz, Dâñ'nin teysirinde ve benzeri kitaplarda kıraat âlimlerinin hemzenin meddini sınırlarının tespiti tam yapılamadığı halde işba', tevessut, üstü/fazlası, altı/eksigi diye ifade ettiklerini gördük. Peki tam tespiti yapılamayan bir şey nasıl mütevatir olur. Ben de derim ki, biz her ne kadar kabul edenler olsa da med mertebelerinin mütevatir olduğunu iddia etmiyoruz, bizim söylediğimiz müşterek miktar olan ziyadelğin mütevatir olduğudur ki Kuran'ın bu şekilde indiği ve Hz. Peygamberin de bu şekilde okuduğu kesindir. Bu ortak med miktarının üzerinde olan Âsım, Hamza ve Verş'in kıratlarındaki ziyadelik ise mütevatir olmasa da sahihtir, kabul görmüştür. Bu ziyadeliklerin mütevatir olduğunu iddia eden açıklasın.”¹⁰⁴

Tahir b. Abdulmün'im (ö.399) imamlar arasındaki med farkının çok az olduğunu bildirir.¹⁰⁵ İbnu'l-Cezerî de benzer şekilde Abdulcebbar et-Tarasûsî'nin (ö.573/1178) “Med mertebeleri sınırları belirlenemeyecek derecede birbirlerine yakındır”¹⁰⁶ sözünü naklettikten sonra Kendisi de med mertebeleri arasındaki farkı قلیلا/biraz kelimesiyle ifade eder.¹⁰⁷

Zerkeşî (ö.794/1392) kıratı seb'anın genel olarak mütevatir olduğu; ancak med, imale ve hemzenin okunuşu gibi eda keyfiyetleri bakımından mütevatir olmadığı görüşündedir.¹⁰⁸ Nitekim Zerkeşî bu görüşü doğrultusunda med süreleriyle ilgili Dâñ'nin görüşlerini aynen tekrarladıktan sonra Verş ve Hamza'nın medli okuyuşlarının tenkidinden bahseder.¹⁰⁹

103) Husari: 2.5429; Minşevi: 2.4316; Abulbasit: 2.7091; Huzeyfi: 1.767 saniye. Bkz. Yahya b. Ali, *Zâhiratü'l-Meddi*, s. 432.

104) İbnu'l-Cezerî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürsidü't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999, s.73.

105) Ebulhasan Tahir b. Abdulmünim, *et-Tezkira fi'l-Kırâti's-Semân*, Thk. Eymen Rüşdi Süveyd, 1999, s.107.

106) İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 333.

107) İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 334.

108) Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, C.I, s.319.

109) Zerkeşî, *el-Burhân*, C.I, s.320. Zerkeşî burada Ahmed b. Hanbel'in Hamza'nın medli okuyuşunu beğenmediğinden söz eder.

İlk dönem kaynaklarda harflerin mahrec ve sıfatlarında, medlerde ve tecvidin diğer konularında mübalağalı okuyuşlardan uzak durulması gerektiği belirtilmiştir. Örneğin Dâî bazı karilerin harflerin mahrecinden çıkartılmasında ve uzatılmasında ifrata kaçtıklarını söyler.¹¹⁰ Dâî medlerde aşırıya kaçılmamasını çünkü Hamza ve Verş'in meddiyle Âsım'ın meddi; Kisâ ile ibn Âmir arasında çok az fark olduğunu belirtir.¹¹¹ Malikî “*Kur'an'ın apaçık bir Arapçayla indirildiğini dolayısıyla meddin miktarının muhatabımıza bir şey anlatmada kullanılan sözü tabîlikten çıkarmayacak derecede makul bir miktar olmalıdır.*”¹¹² diye akli izahta bulunur.

Ziyade medlerden Verş'in tatbik ettiği meddi bedelin ziyade uzatılmasının Arapların üslubunda olup olmaması bağlamında tartışılmış olması¹¹³ da med ölçülerinde yerel faktörlerin etkili olabileceğine işaret etmektedir.

Medlerin, Kur'an okuma usüllerinden olan tahkik, tedvir ve hadr ile sıkı bir ilişkisi vardır. Tahkikten kasit harfleri tam çıkarmak, yavaş telaffuz etmek ve manayı dikkate alarak okumak; hadr'dan kasit hızlı okumak; tedvir ise ikisi arası okuyuştur. Bu durumda kıraatin sürati ile medler uyumlu olmak durumundadır.¹¹⁴ Dolayısıyla okuyuş hızından bağımsız mutlak bir med miktarının varlığından söz edilmesi pek isabetli görünmemektedir.

Sonuç

Tecvid ve kıraat ilminin ana konularından olan medler geçmişte farklı yorumlara ve uygulamalara medar olmuştur. Söz konusu yorum ve uygulama farkı günümüzde de kâri-leri etkilemekte ve gerek Araplar gerekse Arapça konuşmayan diğer milletler arasında medler açısından tilavet farklılığı ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili hadislerde geçen “med” kelimesinin keyfiyetinin ve ziyade/fer'î medde delaletinin açık olmamasının da söz konusu ihtilafın payı yadsınamaz. Bu ihtilafın diğer bir sebebi de zaman içerisinde çeşitli nedenlerle fem-i muhsinlerin edalarındaki farklılığın çoğalmasındır. Bu yüzdendir ki günümüzde şifahi bilginin kitabi bilgiye uyumlu hale getirilmesi eskiye nazaran daha bir önem arz etmektedir.

Kur'an, ibadet dili olması hasebiyle manası kadar telaffuzu da Müslümanlar tarafından ilgi görmüştür. Arapçanın kurallarından olan med harfleri ve bu harflerden sonra gelen hemze ya da sükûn sebebiyle yapılan uzatmalar Kur'an tilavetinde de mevcuttur. Telaffuzda iki sakini bir birinden ayırmak ve med harfinden sonra gelen hemzenin okunuşunu kolaylaştırmak gibi nedenlerle yapılan ziyade/fer'î uzatmaların ne anlama geldiği ve ne ile ifade edileceği tecvid ve kıraat âlimleri arasında ihtilaf mevzuu olmuştur.

110) Dâî, *et-Tahdîd*, s. 89.

111) Abdulvâhid el-Mâlikî, *ed-Dürri'n-Nesîr* s. 315-316.

112) Abdulvâhid el-Mâlikî, *ed-Dürri'n-Nesîr*, s. 316,

113) İbn Bâziş, *el-İknâ'*, C.I, s.233.

114) Abdulvâhid el-Mâlikî, *ed-Dürri'n-Nesîr*, s. 316; Ğânim, *ed-Dirâsât*, s. 455-456

Başlangıçta “kasr” “med” tabiri varken sonraları “kasr” “tûl” “tevassut” ifadeleri kullanılmış, daha sonra da med mertebelerinden bahsedilir olmuştur. Bu arada medlerin çeşitleri ve isimleri de çoğalmıştır.¹¹⁵ Söz konusu medlerin sürelerini ölçmek için öncelikle hareke cinsinden med harfi kullanılmış, daha sonra her üçü de elif ile temsil edilmiştir. İbnu'l-Cezerî ile meşhur olan elif tabiri Türkiye’de yaygınlık kazanırken, Arap âleminde daha hassas bir ölçü olan hareke ifadesi kullanılmaktadır.

Kur’an’ın apaçık bir Arapça ile indirilmiş olmasını düşündüğümüzde medlerin muhataba maksadı anlatmak için kullanılması aklen mümkün olan miktarda olması gerektiği sonucuna varabiliriz. Buna ilaveten medlerden ilk olarak bahsedenler ziyade/fer’î meddin tabii meddin iki katı olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca med mertebeleri dediğimiz beş elife yahut altı harekeye kadar olan uzatmalar arasındaki fark belirlenemeyecek derecede az ve izafidir.

Netice olarak ne elif ne de hareke mutlak bir ölçüyü ifade etmemektedir. Med okuma hızına bağlı olarak değişkenlik göstermeli, yani hareke ile med arasında uyum olmalıdır. Tilavet yavaşsa med uzun; hızlı ise med kısa olmalıdır. Diğer bir deyişle meddi tabiinin süresi o okuyuştaki harekeli harfin iki katı kadar olmalıdır. Dolayısıyla ziyade medlerin süresi de buna bağlı olarak değişkenlik göstermelidir. Yani meddi tabii x kadar uzatıldı ise ziyade med de 2x kadar uzatılmalıdır. Kanaatimizce İbnu'l-Cezerî’nin “Bir elif de desek, yarım elif de desek aynı şeydir” sözünün anlamı budur.

İçinde İbnu'l-Cezerî’nin de bulunduğu pek çok âlim tarafından mütevatir olmadığı kabul edilen meddi tabiinin iki katından/2x fazlası olan medlerin nakli sahih olsa da tespiti güç görünmektedir.

Kaynakça

- Abdulvâhid el-Mâlikî, *ed-Dürru'n-Nesîr ve'l-Azbû'n-Nemîr, Şerhu Kitabi't-Teysîr*, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Abdülfettah Acemî, *Hidayetü'l-Kârî ilâ Tecvîdi Kelami'l-Bârî*, Suud, 1981.
- Ahmed b. Muhammed Şihabüddin, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Krââti'l-Aşr*, Thk. Enes Mehera, 2008.
- Ahmed Halid Şükrî ve arkadaşları, *el-Münîr fî Ahkami't-Tecvîd*, Cem'iyetü'l-Muhafezati ale'l-Kur'ani'l-Kerim, Amman, 2003.
- Bağdâdî, Ali b. Osman b. Muhammed, *Sirâcü'l-Kârii'l-Mübtedii ve Tezkâru'l-Mukrii'l-Müntehî*, Thk. Ali ed-Dabbâ', 1954.
- Beyhakî, Ahmed. B. Huseyin Ebu Bekr, *Şuabu'l-İman*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.
- Birgivî, Muhammed Ali, *Dürri Yetîm*, Âsitâne, İstanbul.

115) Ğânim, *ed-Dirâsât*, s. 450-451.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1982.
- Cevherî, Ebu Nasr İsmail, *Sihahü Tacî'l-Lüğati ve Sihahü'l Arabiyyeti*, Thk. Ahmed Abdulğafur Attar, Daru'l-İlm, Beyrut, 1987.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsüddin Ebu'l-Hayr, *en-Neşr fi'l-Kırââtî'l-Aşr*, tah. Ali Muhammed ed-Dabbâ', el-Matbaatü't-Ticariyyeti'l-Kübrâ.
- _____, *et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd*, Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb, Mektebetü'l-Mearif, I. Baskı, Riyad, 1985.
- _____, *Müncidü'l-Mukri'in ve Mürşidü't-Tâlibîn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Dânî, Ebu Amr, Osman b.Said, *et-Tahdîd fi'l-İtkân ve't-Tecvîd*, Thk. Ğânim Kaddûrî Hamed, Mektebetü Dari'l-Enbar, Bağdat, 1988.
- Debreli Hoca Abdülkerîm, *Mizânü'l-Hurûf ve Şifâül-Ebdân (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul.
- Dimyâtî, Ahmet b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-Beşer fi'l-Kırââtî'l-Erbeate Aşere*, Thk. Enes Mihrah, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- Ebu Bekr b. Mücahid, *Kitabü's-Seb'a fi'l-Kırâât*, Thk. Şevki Dayf, Daru'l-Meârif, Mısır, 1400.
- Ebu Bekr er-Râzî, Zeynüddin Abdullah, *Muhtaru's-Sihâh*, Thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut.
- Ebu Şâme, Abdurrahman b. İsmail, *İbrâzu'l-Meânî min Hirzi'l-Emânî*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Kahire, 1891.
- Ebu'l-Hasan Tahir b. Abdulmünim, *et-Tezkira fi'l-Kırââtî's-Semân*, Thk. Eymen Rüşdi Süveyd, 1999.
- Elbânî, Nâsiruddin, *Sahîhu ve Daîfu Camii's-Sağîr*, I,2992.
- Ensârî, Ebu Yahya Zekerriyya, *ed-Dekâiku'l-Muhkeme fî Şerhi'l-Mukaddime (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul.
- Eskici Zâde, Seyyid Ali b. Hüseyin, *Terceme-i Dürr-i Yetîm (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul.
- Eymen Rüşdi Süveyd, *Atlasü't-Tecvîd*, Daru'l-Ğavsânî, Dimeşk, 2008.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed, Ebu Mansur, *Meâni'l- Kırâât*, Merkezü'l-Buhûs, Suud, 1991.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Ebu Tahir Muhammed b. Yakub, *Besâiru Zevit-Temyîz fî Letâifi Kitabi'l-Azîz*, Thk. Muhammed Ali en-Neccar, Lecnetü İhyai't-Türasi'l-İslamiyyi, Kahire, 1992.
- Ğânim Kaddûrî Hamed, *el-Müeyesser fî İlmi't-Tecvîd*, Merkezü'd-Dirasâti ve'l-Ma'lûmati'l-Kur'aniyye, Cidde, 2009.

- _____, *ed-Dirâsâtü's-Savtiyye İnde Ulemâi't-Tecvîd*, Dâru Ammâr, Amman, 2003.
- _____, *Teysiru'r-Rahman*, Muhammed Nebhan b. Huseyn, el-Müzekkira fi't-Tecvîd, 2006.
- Hafız Muhammed Nuri, *Sualli Cevaplı Tecvîd (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul.
- Halid el-Ezherî, *el-Havâşi'l-Ezheriyye fî Halli Elfâzi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul.
- Halil b. Ahmed, el-Ferâhîdî, *el-Cümel fi'n-Nahvi*, Thk. Fahrudin Kabâve, 1995.
- _____, *Kitabu'l-Ayn*, tah. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Semerrâi, Mektebetü'l-Hilal.
- Husarî, Mahmûd Halîl, *Ahkâm-u Kırâeti'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-Mekkîyye, 1999.
- Huzelî, Ebu'l-Kasım, Yusuf b. Ali, *el-Kâmil fi'l-Kırâati'l-Aşr*, 2010.
- İbn Bâziş, Ebu Cafer Ahmed b. Ali, *el-İknâ' fi'l-Kırâati's-Seb'*, Thk. Abdulmecid Kad-dâd, Daru'l-Fikr, Dimeşk.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *Sırru Sinâati'l-İ'râb*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İbn Hâleveyh, Hüseyin b. Ahmed, *el-Hucetü Fi'l-Kırâati's-Seb'*, tah. Abdülâl Salim Mükrim, Daru's-Şurûk, Beyrut 1401.
- İbn Kuteybe, *Te'vil-ü Müşkili'l-Kur'an*, Thk. Seyyid Ahmed Sakr, Beyrut, 1981.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fadl Cemalü'd-Dîn Muhammed b Mukrim, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, 1992.
- Karabaşî, Abdurrahman, *Karabaş Tecvîdi (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul.
- Kılıç, Celalettin, *Tevvîd İlmi*, Kalkan Matbaacılık, Ankara, 2012
- Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İfav Yayınları, İstanbul, 2008.
- Mağnisi, *Tercüme-i İbnu'l-Cezerî (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul.
- Mekkî b. Ebi Talib, - *er-Ri'âye li-Tevvîdi'l-Kırâ'e*, s.314, Daru'l-Kütübü'l-Arabiyye, Dımaşk 1393/ 1973.
- _____, *ef-Keşf an Vücihi'l-Kırâeti's-Seb'*, Thk. Muhyiddin Ramazan, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1981.
- Muhammed b. Abdullah Abduh, *el-Beyanü'l-Kâfi fî Rivayeti'l-Hafs*, el-Merkezü's-Sekâfiyyü'l-İslamiyyü, 2010.
- Muhammed Es'ad el-Huseynî, *el-Virdül-Müfid fî Şerhi't-Tevvîd (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul.
- Muhammed Kamil, *Tevvîdi Reşadiye (Tevvîd Risaleleri)*, Âsitâne, İstanbul.

- Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreyşî, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfid fi 'İlmi't-Tecvîd, Mektebeü's-Safâ*, tah. Tahâ Abdurraûf Sa'd, (I. Baskı), 1999.
- Müberraed, Muhammed b. Yezid, *el-Muktedab*, Muhammed Abdulhâlık Azîme, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- Nesâî, Ebû Abdırrahman, Ahmed b. Şuayb, Sünen, Çağrı Yayınları İstanbul, 1981.
- Sehâvî, Ali b. Muhammed Alemüddin, *Cemâlü'l-Kurrâ ve Kemâlü'l-İkrâ*, tah. Murad Atiyye, Muhsin Harabe, Daru'l-Me'mun, Beyrut, 1997.
- Serkıstî, Ebu Tahir İsmail, *el-Unvan fi'l Kırâati's-Seb'*, , Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1405.
- Sîbeveyh, Amr b. Osman, *el-Kitab*, Abdüsselam Muhammed Harun, Mektebetü'l-Hancî, Kahire, 1988.
- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Te'vîl bi'l-Me'sûr*.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekr Celalüddin, *Câmiu's-Sağîr*.
- Şaban Efendi, *Tecvîdü Şaban Efendi (Tevvîd Risaleleri)*, Âsîtâne, İstanbul.
- Şâtıbî, el-Kasım Ebû Muhammed, *Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî* Muhammed Temim Ze'бі, Mektebetü Dâru'l-Hedyi, 2005.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İfav Yayınları İstanbul, 1991.
- Veliyüddin Muhammed b. Abdillâh et-Tebrizî, *Tecvid-i Edâiyye (Tevvîd Risaleleri)*, Âsîtâne, İstanbul.
- Yahya b. Ali, *Zâhiratü'l-Meddi fi'l-Edâi'l-Kur'anıyyi*, Camiatü'l-İslamiyye, Medine, 2003.
- Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, tah. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut.